

Павло Кравченко

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

кандидат історичних наук, професор (Україна)

e-mail: pablokk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1066-4460>

Олег Мельничук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

доктор історичних наук, професор (Україна)

e-mail: oleh.melnychuk@vspu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1901-3149>

ResearcherID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1330042>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212406873>

Сільське господарство Вінниччини у 1945 р.: характерні риси, тенденції розвитку

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати характерні соціально-економічні процеси і тенденції розвитку сільського господарства Вінниччини крізь призму ситуації у колективних господарствах. **Методологічною основою** дослідження є принципи: науковості, ретроспективний, порівняльно-історичний, аналізу і синтезу, узагальнення, історико-критичний, історико-системний, конкретно-проблемний, системний. **Наукова новизна роботи.** Автори, на основі дослідження, аналізу вперше введених нових джерел, критичного осмислення партійно-советських документів 1945 р. розкрили типові характерні риси соціально-економічної ситуації, що склалася у колгоспах у рік закінчення Другої світової війни. **Висновки.** Другий рік функціонування відновленого, колоніального по своїй суті, комуністичного советського режиму на Вінниччині не приніс змін на краще у соціальному та економічному становищі колгоспного села. Знекровлене війною сільське господарство було піддано посиленій експлуатації з боку сталінського режиму, який не враховував реальний стан речей. Відсутність економічних стимулів, матеріальної зацікавленості у результатах праці, посилення податкового тиску сприяли подальшому падінню продуктивності праці, зростанню байдужості. Вихід із ситуації режим вбачав у посиленні репресій. Все це у комплексі стало передумовою та причиною голоду 1946-1947 рр. Окремі питання теми потребують подальшого вивчення та аналізу.

Ключові слова: колгосп, сільське господарство, настрої населення, поголів'я худоби, падіж худоби, врожайність, советська влада, комуністичний режим.

Постановка проблеми. У дослідженнях, що стосуються соціально-економічної ситуації, взаємин комуно-советського режиму та населення, каральної політики московських окупантів у післявоєнні роки, 1945 року приділено мало уваги. Праці про останній рік Другої світової війни, головним чином, стосуються наслідків тимчасової німецько-румунської окупації, воєнних аспектів життя й побуту жителів України та Вінницької області, перших спроб переходу до мирного життя. Мало або ж зовсім недосліджені такі сторони життя, як настрої населення, хід посівної кампанії та жнив, відношення колгоспників до суспільного майна, особливості методів управління з боку районних та обласних компартійних і советських структур, каральна політика режиму.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Джерельна база дослідження містить уперше введені в науковий обіг документи фондів Державного архіву Вінницької області (ДАВіО), які дають можливість простежити характерні сторони розвитку соціально-економічної ситуації, що склалася у колективних господарствах Вінницької області у 1945 р., виявити типові форми і методи управління обласних управлінських структур. З досліджень, що стосуються порушеної теми, слід виділити роботи О.Мельничука та Т.Мельничук [Мельничук, О., Мельничук, Т., 2020], Б.Романюка [Романюк, Б., 2016], О.Коляструк [Коляструк, О., 2012], П.Кравченка [Кравченко П., 2022]. Автори названих праць аналізують окремі сторони економічного життя подолян, їхнього повсякдення, розглядають питання відносин з партійно-советськими установами й каральними органами. Загальна характеристика ситуації, що склалася у 1945 р. в Україні й сільському господарстві зокрема, дається у праці В.Даниленка [Даниленко, В.М., 2005]. У названих дослідженнях акцентована увага або на окремих загальних проблемах України, або ж розглянуті окремі сторони повсякденного життя певних населених пунктів.

Мета статті – на основі нових архівних джерел дати характеристику й проаналізувати головні тенденції та характерні риси сільського господарства Вінниччини в останній рік Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. 1945 р. розпочинався для жителів Вінниччини в умовах продовження відновлення старих довоєнних порядків сталінського режиму та появи нових, які ускладнили і без того важке становище населення. Зокрема, це стосувалось селянства, яке з початку звільнення від німецько-румунських окупантів знову почало працювати у колективних господарствах на советську державу, здебільшого безоплатно.

Ситуація, що склалась у колгоспах зимою та навесні 1945 р., сприймалась селянами критично. Крім того, вони, пам'ятаючи умови життя і праці у 1944 р., [Кравченко, 2022, с. 103-115] були впевнені, що становище буде погіршуватись. Документи того часу підтверджують це.

25 червня 1945 р. секретар Вінницького обкому КП(б)У Д. Бурченко отримав виписку зі спецповідомлення НКГБ УССР щодо настроїв населення області стосовно весняної посівної кампанії. Це були витяги з листів, зроблені військовою цензурою з листів від рідних до бійців Червоної армії. Зауважимо, що кореспонденція, з якої бралась інформація, не доходила до адресатів: цензура її конфісковувала. Висловлювання селян були свідченням катастрофічної ситуації в колгоспах і важкого становища тих, хто в них працював:

«...у нашому колгоспі йде підготовка до посівної кампанії. Нашому колгоспу не вистачає насінневого фонду 540 центнерів, збирали з колгоспників, але дуже важко збирати ці крихітні кілограми, також в дуже поганому стані тяглова сила в колгоспі. Маємо всього лише 26 коней, і ті заражені коростою...» . (Лютий 1945 р., Тульчинський район, с. Нестерівка) [ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 13. Спр. 53. Арк. 24].

«...Пиньков Танасій розвалив весь колгосп. Коні майже всі здохли, залишилось 4 пари і 2 пари биків. Колгоспові треба зорати і засіяти 190 га. Орати будуть коровами колгоспників, які ходити не хочуть, тому що голодні. В колгоспі насіння нема...». (Лютий 1945 р., Тульчинський район, с. Журавлівка) [ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 13. Спр. 53. Арк. 25].

«Тяглової сили в колгоспі дуже мало, та ще пара коней здохла. Зараз ще возили буряк. Ні грубих кормів, ні зерна для коней нема. 3-під комбайна соломі колишнє правління розбазарило. Насіння нам треба 550 центнерів, а маємо 90 центнерів, так що насіння в колгоспі дуже багато не вистачає...». (Лютий 1945 р., Станіславчеський район, с. Носківці) [ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 13. Спр. 53. Арк. 20].

«У нашому колгоспі по плану треба засіяти 500 центнерів насіння, а колгосп має всього лише 30 центнерів, от зараз ходять і в колгоспників збирають квасолі та інше насіння. Коней у моїй бригаді 4 пари, та напевно їх заберуть в 1 бригаду, так як коні там всі здохли, від нестачі кормів. Весною працювати не буде на чому... (Лютий 1945 р., Шаргородський район, с. Ворошилівка) [ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 13. Спр. 53. Арк. 21].

«...у нас у колгоспі готуються до посівної кампанії. Ходять по хатах і збирають насіння: квасолі, соняшник, хліб...» (Лютий 1945 р., Шаргородський район, с. Івашківці) [ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 13. Спр. 53. Арк. 22].

«У нашому колгоспі нема насіння для посіву, зараз ходять і збирають [по селянських господарствах – авт.]. У колгоспі майже всі коні поздохли, так що весною не буде на чому працювати...» (Березень 1945 р., Томашпільський район, станція Вапнярка) [ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 13. Спр. 53. Арк. 19].

«...Ніхто не звертає уваги на те, що ти працювала в заводі. Літо пропрацювала і нічого не отримала, крім 2-х пудів хліба, ні соломи, нічого. Піду в завод, кажуть – іди в колгосп, одні на других говорять, не знаю, що робити. Діти мої слабкі, харчування не було, нічим було підтримати. Хліба ні на що купити, один бог знає, як я цей рік мучусь. Я не можу одного тижня прожити, ні за що солі купити...». (Квітень 1945 р., Монастирищенський район, с. Івахи) [ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 13. Спр. 53. Арк. 33].

Проблеми, як бачимо, були майже однакові в усіх селах і колгоспах: відсутність у більшості випадків посівного матеріалу, масова загибель коней, які були основною тяговою силою, намагання колгоспного керівництва вирішити питання за рахунок колгоспників: наприклад, у них забирали зерно для посівної кампанії. Прикметно, що значна частина сільського населення голодувала вже на початку 1945 р.

У згадуваному документі містились витримки з листів бійців Червоної армії з фронту до органів влади, які повинні були допомагати їхнім сім'ям, поки вони воюють. Якою була ця допомога, ілюструють висловлювання червоноармійців: «...моя сім'я складається з непрацездатної матері, двох братів, один з них призначений до Червоної Армії, [другий] маленький проживає в с. Соболівка Теплицького району. Батько загинув у боротьбі з німецькими загарбниками. Мама пише, що вона багато разів зверталась за допомогою до сільради, але допомоги їй не надають, не зробили жодних пільг по податках і натуральних поставках, які надаються сім'ям військовослужбовців. Наприклад, мама надала довідку місцевій владі від

військової частини на надання пільг, [але] вони не надали допомоги і довідки не прийняли, кажуть – вас багато таких є. Колгосп категорично відмовився [дати] підводу привезти дрова, дати корм корові, соломи на ремонт хати, незважаючи на те, що мама і брати працювали в колгоспі... (Квітень 1945 р., м. Теплик) [ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 13. Спр. 53. Арк. 33-34].

Ще один витяг з листа іншого червоноармійця: «...я не можу більше байдуже відноситися до скарг моєї дружини. У неї троє маленьких дітей, пайка повністю чомусь не отримує. За 8 місяців вона отримала 101 кг муки, замість 240 кг, за всю зиму їй не дали жодної ломаки дров і не дивно, що діти хворіють запаленням легень. Управляючий відділенням т. Сміцький звільнив дружину з роботи. **Як важко воювати, отримуючи скарги від дітей і дружини на таке злиденне існування** (виділено авт.). Я нагороджений, вважаю, що моя сім'я заслуговує на увагу і допомогу. Прошу надати відповідну допомогу сім'ї, відновити дружину на роботі...» (Квітень 1945 р., Плисківський район, с. Скоморошки) [ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 13. Спр. 53. Арк. 34].

Окремі висловлювання доведених до відчаю селян межували, з точки зору режиму, з антисоветською пропагандою: «... ми зараз сидимо без картоплі і хліба, я зараз хвора. Мама ходила по допомогу, але не дали, попросила комісію, щоб прийшли і перевірили, як ми живемо, і цієї комісії не дали. Тоді мама пішла у Вінницю, викликала цю комісію, яка прийшла, обстежила і написала, щоб надали допомогу хлібом і картоплею. Мама пішла в сільраду, щоб завірили. Голова сільради Вакулюк всі папери порвав, сказав, що у нас хліба нема, а картопля потрібна для посівної. Мама йому сказала, що ти воюєш четвертий рік, але він відповів – бери дітей і йди воювати. Голова за радянських людей не стоїть. **За що ти воюєш, за те, щоб ми пухли з голоду** (виділено авт.). Приїжджай додому, пухнемо від голоду, у нас нічого продати на картоплю...». (Березень 1945 р., Вінницький район, с. Коло-Михайлівка) [ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 13. Спр. 53. Арк. 33]. З такими настроями колгоспне село вступало у весняну посівну кампанію...

Зазначимо, що така важлива інформація стала відома секретареві обкому лише у червні місяці, коли область вже готувалась до збиральної кампанії. На наше переконання, обласне керівництво і без цього знало справжній стан речей у сільському господарстві і намагалось виправити становище, як могло і як уміло. А вміння полягало перш за все у посиленні примусових методів. Про грошову чи матеріальну зацікавленість колгоспників мови не було ніколи, про зниження податків і примусових поборів теж. Були, правда, випадки, коли колгоспникам, як у 1932-1933 рр., обіцяли їжу за виконану роботу і на робочому місці.

Критична ситуація, таким чином, складалась насамперед з продовольством, якого не вистачало для фізичного виживання селян зимою та навесні 1945 р., посівним матеріалом та робочою худобою. Це, крім іншого, контрастувало з січнем-березнем 1944 р., коли зі звільненням області від німецько-румунських окупантів виявилось, що в багатьох колгоспних коморах є вдосталь збіжжя та насіннєвого матеріалу, що було відразу ж забрано советською владою [Кравченко, 2022, с. 104-106]. Була у колективних господарствах на початку 1944 р. і значна кількість коней, що залишилися від попередньої окупаційної влади. Все змінилось менше ніж через один рік.

Зауважимо, що за відсутності сільськогосподарської техніки для обробітку землі та перевезення вантажів чи не єдиним порятунком були коні, але в цьому відношенні ситуація була критичною.

Як характерний приклад: у січні 1945 р. виконавчий комітет Ямпільської районної ради на своєму засіданні заслухав питання про стан кінського поголів'я в районі.

Під час перевірки було виявлено, що у ряді колгоспів району коні доведені до стану виснаження, в результаті чого спостерігається їх великий падіж. Станом на 15 січня у районі здохло 364 коней (у документі не зазначено, за який період). Виконком зобов'язував районного прокурора виявити винних і притягнути їх до кримінальної відповідальності. Крім того, як завжди, голови колгоспів були зобов'язані «прийняти самі термінові й ефективні заходи по ліквідації корості, яка до цих пір ще не ліквідована...». І далі – роз'яснення, яким чином треба піклуватися про коней. Зокрема, «для забезпечення кормами кінського поголів'я в період весняної посівної кампанії виділити як недоторканий фонд необхідну потребу кормів і передати по акту бригадирам і старшим конюхам. Всі корма використовувати тільки в переробленому вигляді (січка, запарка, додавання дерті, картоплі, кормового буряка тощо. Встановити в конюшнях розпорядок дня, денне і нічне чергування, заборонити постороннім особам вхід до конюшні. Годівлю і напування коней проводити в установлений час». [ДАВіО. Ф. Р-5362. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1, 2]. Складається враження, що ті, хто займався доглядом коней, не знали, що їх треба було регулярно годувати й напувати до того ж водою...

Питання збереження кінського поголів'я, без якого проведення посівної кампанії викликало великі сумніви, продовжувало турбувати обласне керівництво і далі. Показовим у цьому відношенні є лист-звернення секретаря обкому ВКП(б) Д. Бурченка і голови Вінницького

виконавчого комітету обласної ради М. Годова до голів райвиконкомів та секретарів райкомів партії від 11 квітня 1945 р. Очевидно, що такі листи були відправлені якщо не у всі, то до більшості районів області. Підтвердженням цього є їхні надруковані заготовки, в які треба було лише вписати адресата і відповідні цифри, які б стосувалися конкретного району. Окремі фрази листа характеризують стан кінського поголів'я в області: «Падіж коней в колгоспах району не тільки не скоротився, а за 1-й квартал 1945 року збільшився: на 1-е квітня загинуло ____ голів чи ____%, до поголів'я». Далі йшли розпорядження, як виправити ситуацію. Зводилися вони до наступних заходів: «1. Закріпити для догляду за кіньми постійних конюхів та їздових для роботи, покласти на них відповідальність за збереження закріплених за ними коней. 2. Виділити в окремі групи всіх виснажених коней і покращити їх годівлю. 3. Коням, що знаходяться на роботі, надавати перерву на відпочинок, з обов'язковою підгодівлею та поїнням. 4. Застосувати всі необхідні заходи до лікування коней з коростою, забезпечити виконання ветеринарно-санітарних і профілактичних заходів у колгоспах». Про прийняті заходи щодо виконання вказівок повідомити обком та облвиконком до 15 квітня [ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 13. Спр. 39. Арк. 1]. Такі «цінні» вказівки керівництва були не в новинку селянам-колгоспникам, для яких догляд за кіньми завжди був однією з головних турбот. Та це було тоді, коли селяни вели своє, власне господарство. Відношення до землі, до худоби, як відомо, кардинально змінилось з утворенням колективних господарств, коли був втрачений інтерес до праці та зацікавленість у її результатах.

Як режим намагався виправити ситуацію? Звичними й апробованими методами, перш за все – репресіями. У травні 1945 р. обласна прокуратура розглянула ряд кримінальних справ, які стосувалися «злочинно-зневажливої поведінки з кіньми», та це, звісно, не могло позитивно вплинути на становище, що склалось. Падіж продовжувався, про що свідчать окремі приклади: у колгоспі ім. Літвінова, Піщанського району, з 67-ми коней здохло 44. Те ж стосувалось і великої рогатої худоби, в тому числі і волів, які використовувались в якості тяглової сили: з 80-ти голів, залишилось 10 [ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 20. Спр. 33. Арк. 16].

Ситуація з кінським поголів'ям не могла не турбувати обласне советське й партійне керівництво, адже вони несли персональну відповідальність за проведення посівної кампанії та майбутній урожай. У березні 1945 р. секретар Вінницького обкому партії Д. Бурченко надіслав лист секретареві ЦК компартії України Д. Коротченку та зам. Голови РНК України В. Старченку, в якому повідомив про надзвичайно важкий стан з кінським поголів'ям в області з двох причин: короста, яка призводить до смерті коней і відсутність концентрованих кормів. У деяких районах відсутня навіть солома. Для виправлення ситуації він просив дати вказівку відповідним органам виділити трофейного фуражу: висівок – 300 тон на Сорочинському млині, Дашівського району; кукурудзи, що непридатна для посіву – 1200 тон, що знаходиться в Ямпільському районі і вивезти її звідти неможливо (очевидно, що останній наведений аргумент мав зіграти на користь позитивного прийняття рішення по кукурудзі, адже вона все одно мала пропасти); 12 тон прілого зерна на Цибулівському глибинному пункті Монастирищенського району; 12 тон горілого зерна на Чічотницькому пункті Заготзерно.

У листі говорилося про те, що в ряді районів області – Дашівському, Літинському, Гайсинському та ін. зберігається значна кількість сіна, яка була заготовлена для військових частин, але не забрана. То ж область просить використати 1 тис. тон сіна для порятунку коней [ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 13. Спр. 25. Арк. 11].

Невідомо, чи був даний дозвіл на те, що просила область, та звертає на себе увагу стиль керівництва: область просить партійно-радянське керівництво України дозволити використати корми, які знаходяться на її території і насправді пропадають...

Ситуація з кормами не змінилась на краще і наприкінці 1945 р.: секретар Вінницького обкому КП(б)У М. Стахурський у листі від 20 листопада повідомляв у Москву до Наркомату харчової промисловості, що в області є 50 % необхідних грубих кормів і зовсім відсутні концентрати, і тому протримати худобу зиму буде дуже важко. Тому він просить Москву дати дозвіл на отримання 1,5 тис. тон патоки для додавання до грубих кормів «щоб врятувати худобу» [ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 13. Спр. 25. Арк. 90].

Отже, 1945 р. закінчувався для тваринництва області далеко не кращим чином. Питання зимівлі й порятунку худоби при відсутності кормів виглядало проблематично...

За 1944 р. і по 1 травня 1945 р. у колгоспі «Більшовик» Ситковецького району впало (здохло) 96 коней. Офіційні причини: «Халатне ставлення до збереження кінського поголів'я з боку бувшого голови колгоспу [...] і сучасного голови колгоспу [...] які не вжили запобіжних заходів щодо зменшення загибелі коней по колгоспу». Вихід із ситуації був традиційний: «Поручити Райпрокурору тов. Яковлеву виїхати на місце в село Красненке провести розслідування і винних в загибелі коней притягнути до відповідальності» [ДАВіО. Ф. Р-1997. Оп. 4. Спр. 7. Арк. 85].

.....
Все б нічого, та випадки загибелі коней і в Ситковецькому районі, і в області в цілому були систематичними, а перманентно притягувати до відповідальності всіх працюючих було нереально.

Ніхто не порушував питання про справжню причину загибелі коней: це вважалося антисоветською агітацією й відповідно каралось. А вона була в колективній системі господарювання, при якій зацікавленість у результатах роботи майже зникла.

На 1 серпня 1945 р. в області нараховувалось 14.888 коней, хворих на коросту і стригучий лишай. Травмованих коней в області було 1739, головним чином із-за неправильної упряжі [Ф. П-136. Оп. 20. Спр. 33. Арк. 19].

Проблема полягала ще і в тому, що не було потрібних медикаментів для лікування та профілактики хвороб коней [Ф. П-136. Оп. 20. Спр. 33. Арк. 19].

Причиною різкого зменшення кількості кінського поголів'я була, крім названих, і та, що після відновлення советської влади коні були вилучені з індивідуальної/приватної власності, тому що це суперечило природі більшовицького режиму. Повторювалась, у значній мірі, ситуація початку 1930-х рр.: сигнали докупи велику кількість худоби, та ніхто не знав, як її доглядати. Припускаємо також, що вчорашні власники коней свідомо, «назло владі» не доглядали їх у колгоспі належним чином навіть при наявності необхідних умов.

У такій ситуації весною 1945 р. на Вінниччині розпочиналась посівна кампанія. Значна кількість документів того часу характеризує її перебіг.

16 квітня 1945 р. Виконавчий комітет районної ради Ситковецького району на своєму засіданні відмітив, що посівна відбувається незадовільно. Так, колгосп ім. Петровського за 12 днів план проведення посіву виконав на 19,5%. Причиною такого становища називалась, зокрема, неефективне використання тягла: з наявних у колгоспі коней – 88 голів, 15-ти волів та 40-ка корів «на сівбі використовуються пересічно 58 коней, 8 волів та 18 корів». Норми виробітку виконувалися на 60%. У матеріалах засідання зазначено, що порушується агротехніка передпосівного обробітку землі – мілка оранка «та культнехтування посіву сівалками. Ручним способом розсіваються великі площі (30-40 га) а заробляються (посівний матеріал закривається землею – авт.) через декілька днів, значна частина насіння залишається на поверхні ґрунту не зароблена. Зроблена оранка під цукровий буряк та озимі хліба не боронуються» [ДАВіО. Ф. Р-1997. Оп. 4. Спр. 7. Арк. 59]. Звісно, що сподіватись на гарний врожай у таких умовах було годі.

В окремих господарствах ситуація була ще гіршою. Колгосп «Червоний Колос» за 12 днів проведення посівної кампанії виконав план на 3%, «а по раннім культурам на 6,8%». Робоча худоба на сівбі не використовується, коні «внаслідок безгосподарності керівників колгоспу повністю виведені із строю і непридатні працювати в полі» [ДАВіО. Ф. Р-1997. Оп. 4. Спр. 7. Арк. 59]. Подібне становище з посівною та використанням робочої худоби було і в інших господарствах району. У колгоспі «Червоний Луганець» с. Мітлинці план посіву виконаний на 40%, у колгоспі «Гігант» с. Косаново план посіву виконаний на 49%. Корови колгоспників не використовуються на посівній зовсім. Голові колгоспу «Гігант» за невикористання корів було винесено зауваження [ДАВіО. Ф. Р-1997. Оп. 4. Спр. 7. Арк. 82]. З керівництвом «Червоного Луганця» обійшлися суворіше: «За систематичне невиконання на протязі весняної посівкампанії тягової сили: коней робочих – 40%, корів – 70% [...] порушення основних правил агротехніки – оранка 8-10 сантиметрів, посів по скибі з низькою якістю боронування, внаслідок чого на площі посіву 10 га 30% насіння зверху. Посів ячменю 4,5 га [...] проведено по сорниченню під мілку культивацию без попереднього очищення площі від бур'янів. Невиконання і ігнорування розпоряджень та вказівок з боку агрономів – голову Мітлинського колгоспу тов. Максименко, польовода Манського і бригадира 3-ї бригади передати судово-слідчим органам для притягнення до судової відповідальності» [ДАВіО. Ф. Р-1997. Оп. 4. Спр. 7. Арк. 82]. Отже, як завжди, вихід із ситуації – у репресіях. Та чи могло керівництво колгоспів виправити ситуацію, коли переважна більшість селян або відверто не хотіла працювати, не виходячи на роботу і цим показуючи своє відношення до суспільної власності, або ж, виходячи на роботу, нічого не робила? Звісно, що ні. Та визнати факт провалу експерименту з колективними господарствами режим не міг: на цьому трималось соціалістичне суспільство сталінського зразка.

Документи не пояснюють причин такої низької продуктивності праці, за винятком стандартних – «погана політико-виховна робота, відсутність соціалістичного відношення до праці» тощо, проте, на наш погляд, головна з них полягала у відсутності зацікавленості в результатах праці. Склалась унікальна ситуація в історії сільського господарства: селяни не бажали працювати на землі! Та питання полягало в іншому: на чий землі? На своїй присадибній ділянці той самий колгоспник працював добросовісно, вирощуючи врожаї, які в рази перевищували колгоспні.

Складно відбувався збір вирощеного врожаю. Технічна невідповідність доповнювалась нестачею робочих рук: в результаті масової мобілізації до Червоної Армії село залишилось без чоловіків. Ситуацію усугубила весняна мобілізація 1944 р., коли були

мобілізовані всі чоловіки, які перебували на тимчасово окупованій німцями та румунами території. Ці, з дозволу сказати, об'єктивні проблеми доповнилися іншими. Показовим у цьому відношенні є документ - телеграма від 8 серпня 1945 р. за підписом першого секретаря Вінницького обкому КП(б)У М.Стахурського секретарям райкомів партії та уповноваженим від обкому партії по хлібозаготівлям у районі (мовою оригіналу). У ньому перераховані найбільш актуальні проблеми, які необхідно було негайно вирішувати для проведення жнив: «[У] ряді колгоспів області має місце зниження при встановленні врожайності [...] молотилки працюють [з] великими переборами [кома] корови до цих пір [у] ряді районів [до] вивозу хліба [та] скирдування не залучені [...] Жмеринка, Козятин, Погребище, Вінниця, Тульчин, Тиврів [...] Таке становище зриває виконання встановленого графіка хлібоздачі [...] Боротьба зі втратами на збиранні та молоті організована слабко, тим самим знижує врожайність по району [...] Вимагаю негайної перевірки фактів зниження врожайності, винних притягувати [до] суворої відповідальності [...] Друге [...] перевірте виконання графіка молоті [...] скільки працює молотарок комбайнів на молоті [...] добийтесь включення всіх молотильних агрегатів [у] роботу використовуючи всіх коней волів корів [при] скирдуванні обмолоті вивезенні хліба підготовці ґрунту [до] сівби [...] Третє категорично вимагаю самого уважного відношення до якості збирання застосовуючи дійові міри на боротьбу [з] втратами [...] Нерадивих [до] колгоспного добра притягувати [до] строгої відповідальності [...] Четверте попереджаю [про] безумовне виконання строків і якості сівби [...] П'яте зобов'язую [під] вашу особисту відповідальність щоденно інформувати Облпартком [з] указаних питань [...] Шосте винні [у] невиконанні цих заходів будуть строго покарані [ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 13. Спр. 39. Арк. 11].

Документ розкриває картину «битви за врожай» в умовах, коли, з одного боку, не вистачає техніки та робочих рук, з іншого – відбувається прихований саботаж партійно-советських розпоряджень, намагання приховати частину врожаю від держави в умовах реальної можливості повторення подій 1932-1933 рр. Враження, що колгоспи вперто не хотіли збирати врожай, всіляко саботуючи жнива, а партія робила все можливе, щоб це зробити. Комуністична держава боролася з селянами за збір вирощеного ними ж врожаю... Крім того, документ яскраво ілюструє комуністичні методи керівництва, базовою основою яких було покарання або ж погрози ним. Такі явища були типовими для того часу. Ще один приклад: завідувач відділу колгоспного будівництва Ямпільської районної ради депутатів трудящих Микола Б., будучи уповноваженим райради і райкому КП(б)У у с. Клембівка, «грубо спілкувався з окремими колгоспниками, ляяв їх нецензурними словами і крім того погрожував їм зброєю», «...почав ляяти [...] різними нецензурними висловлюваннями, після чого витягнув з кобури пістолет, направив його в груди Кургану із заявою «застрелю».

Іншого разу цей самий уповноважений, проводячи нараду бригадирів колгоспу імені 8-го березня, витягував з кобури пістолет, стукав ним по столу і погрожував, що перестріляє всіх, якщо не будуть виконувати дані ним вказівки».

Які ж висновки зробив прокурор Вінницької області Голодюк щодо такої поведінки представника комуністичної партії і радянської держави? «Зважаючи на те, що райком партії це питання розглянув і що [...] отримав партійну догану, що він інвалід Вітчизняної війни, двічі нагороджений урядовими нагородами, я погодився з думкою районного комітету партії – не притягувати [...] до судової відповідальності й обмежитися накладеним на нього партійним стягненням...» [ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 13. Спр. 52. Арк. 58].

У тому ж Ямпільському районі, при проведенні реалізації 4-ї військової позики в с. Добрянка, голова сільської ради та голова колгоспу «в деяких випадках до окремих колгоспників застосовували міри фізичного впливу».

З яких причин застосовувалась фізична сила? Один з колгоспників, Уваров, сказав, що не може підписатися на позику в сумі 500 крб, а тільки на 300. Голові сільради це, очевидно, не сподобалось, і він побив колгоспника. Останній втік до сусідки, де його знайшов голова сільради «і знову став бити Уварова, змушуючи його підписатися на 500 крб, що той і змушений був зробити. Таким самим способом був примушений підписатися на позику й інший колгоспник. А 8 травня голова сільської ради у парі з головою колгоспу у приміщенні сільської ради побили Гординського М., 64-х років, примушуючи його підписатися на військову позику на суму 700 крб. [ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 13. Спр. 42. Арк. 59, 59].

У Піщанському районі районний повноважений по заготівлях створив бригади з 5-ти осіб, які в окремих селах району забирали у колгоспників худобу і майно в рахунок державних поставок, яких вони не виконали. Показові методи роботи представників влади: 11 липня у с. Загниткові бригада з 15-ти осіб, за участі самого райуповноваженого, з'явилась о 12-й годині ночі до хати колгоспниці Роздуган і забрала корову. У с. Городище, 9 липня, таким самим способом у колгоспників було забрано 10 корів, у с. Рудницьке – 6 корів. У с. Волчан «у Стефанишина Афанасія Григоровича, батька двох фронтовиків було описано та вилучено стінний килим і 4 метри сукна». У тому ж селі голова колгоспу проводив вилучення

.....
сільськогосподарського реманенту під виглядом трофейного. Були й інші випадки вилучення майна, виселення з будинків тощо з причини невиконання державних поставок тими, хто був звільнений від податків. Все ці дії «супроводжувались лайкою і грубою поведінкою з колгоспниками з боку комісії». [ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 13. Спр. 39. Арк. 9, 10].

Мимоволі напрошується порівняння з німецько-румунськими окупантами...

Оперативно діяла прокуратура, охороняючи в таких складних для режиму умовах колгоспну соціалістичну власність, застосовуючи для цього всі можливі каральні методи.

У справі збирання врожаю та поставок сільгосппродукції за липень-серпень прокуратурою було проведено перевірки в 374 колгоспах, 19 радгоспах, 27 МТС і 72 пунктах Заготзерно. Було встановлено ряд порушень, які здебільшого полягали у крадіжках хліба: 156 заведених справ (73.3%) стосуються саме таких злочинів. Цікаво, що із 156-ти справ 60% стосуються не власне зерна, а його крадіжок в снопах, колосках і зі скирд.

За неповними даними, у липні-серпні до суду було передано 213 справ. Більше того, засуджено 111 осіб, з них від 5-ти до 8-ми років позбавлення волі – 27 осіб, від 1-го до 2-х років – 55 осіб, інші – до виправно-трудових робіт від 6-ти місяців до 1 року [ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 13. Спр. 52. Арк. 47, 48].

Типові покарання: в колгоспі с. Джулинівка, Іллінецького району, дві колгоспниці за крадіжку 28-ми кілограмів жита засуджені – одна до семи років ув'язнення, друга – до 2-х. У Муровано-Куриловецькому районі за крадіжку 69-ти снопів колгоспник був засуджений на 7 років. На 7 років була засуджена колгоспниця з того ж району за крадіжку 29-ти снопів.

До судової відповідальності притягувався й актив села, за звітний період: голів колгоспів – 26 осіб, бригадирів – 19, завідувачів ферм – 4. За які злочини їх судили? У документі названі 5, очевидно, найбільш характерних: 1. За неприйняття заходів по боротьбі з втратами і крадіжками зерна – 18 осіб; 2. За злочинне відношення до збирання врожаю і злісне невиконання планів хлібопоставок - ; 3. За розбазарювання хліба до виконання планів хлібопоставок – 5 осіб; 4. За розбазарювання цукру, отриманого для стимулювання обробки цукру – 4 особи; 5. За крадіжку колгоспного хліба – 3 особи [ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 13. Спр. 52. Арк. 49]. Мало що змінилось і в наступні місяці: у вересні-листопаді 1945 р., з 18-ти категорій злочинів перше місце з великим відривом зайняли «крадіжки соціалістичної власності» - 341 випадок (41.4%); друге місце – посадові злочини – 214; третє – розтрата – 44 випадки; четверте – хуліганство – 28, п'яте – злочинне поводження з кіньми – 15 випадків; шосте - розбазарювання і крадіжки промислових і продовольчих товарів – 13 випадків [ДАВіО. Ф. П-136. Оп. 13. Спр. 52. Арк. 75-76].

Висновки. 1945 рік ще раз виразно показав і підтвердив соціально-економічну неефективність колективних господарств на селі. Відсутність інтересу селян до безоплатної праці спричинила низьку її продуктивність. Як результат – великі проблеми під час посівної кампанії, створені у більшості випадків умовами «соціалістичного» колективного господарювання. Яскравий приклад – становище з колгоспним кінським поголів'ям, про яке ніхто не бажав турбуватись, проблеми під час жнив і реакція на них партійно-советських установ, неминучість і логічність застосування проти селянства репресивних заходів. Ситуація, що склалась, не обіцяла нічого доброго наступного 1946 року.

Подяка. Автори висловлюють щиру подяку працівникам ДАВіО за допомогу у пошукові документів для статті, членам редколегії журналу – за слушні поради під час підготовки матеріалів до друку.

Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження, авторства та/або публікації цієї статті.

Джерела та література:

Kravchenko, P. (2022). Podilia Village in 1944: Social and Economic Situation. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 40.* 103-115. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-40-103-115>

ДАВіО – Державний архів Вінницької області.

Даниленко В.М. (2005). Повсякденне життя українських селян у повоєнний період (1945-1955 рр.). *Україна в ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Вип. 9.* 3-18.

Коляструк, О.А. (2012). Повсякденне життя українського суспільства у перші повоєнні роки (1944-1947). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 20.* 131-136.

Мельничук, О. & Мельничук Т. (2020). Повсякденне життя колгоспного селянства Поділля у повоєнний період (1944-1953) (на матеріалах колгоспу «Червоний промінь» с. Мельниківці). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 32.* 52-63. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-32-52-63>

Pavlo M. Kravchenko Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University
PhD. (History), Professor (Ukraine)**Oleh A. Melnychuk**Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University
Dr. (History), Professor (Ukraine)**Agriculture in Vinnytsia Region of 1945: Characteristic Features, Trends of Development**

Abstract. The paper aims to define characteristic social and economic processes and analyze trends in the development of agriculture in Vinnytsia region through the prism of the situation in collective farms. **The research methodology** is based on the principles of scientific, retrospective, comparative and historical analysis; principles of analysis and synthesis, generalization, historical-criticism, of historical-systemic, specific-problematic, and systemic research. **The scientific novelty** of the work lies in the fact that the authors base their research on newly introduced sources and critically examine the Party-Soviet documents of 1945, revealing typical features of the social and economic situation that developed in collective farms in the final year of World War II. **Conclusions.** The second year of the restored colonial, essentially communist Soviet regime in Vinnytsia region did not bring positive changes in the social and economic situation of the collective farms. Agriculture, utterly exhausted after the war, was further subjected to increased exploitation by the Stalinist regime, which did not take into account the real state of affairs in the village. Lack of economic incentives and material interest in the results of work, as well as increased tax pressure contributed to the further decrease in labor productivity and the growth of indifference. The regime saw a way out of the situation in the strengthening of repression. Altogether, this preconditioned and caused the famine of 1946-1947. Certain issues of this topic require more detailed study and analysis.

Key words: collective farm, agriculture, public moods, livestock, livestock mortality, yield, Soviet power, communist regime.

References:

Danylenko V.M. (2005). Povsjakdenne zhyttja ukrajinsjkykh seljan u pivojennyj period (1945-1955 rr.) [Everyday life of Ukrainian peasants in the post-war period (1945-1955)]. *Ukraina v XX st.: kultura, ideologija, polityka – Ukraine in the 20th century: culture, ideology, politics*. Vyp. 9. 3-18. [in Ukrainian].

DAViO – Derzhavnyj arkhiv Vinnyckoji oblasti [State archive of Vinnytsia region].

Koljastruk, O.A. (2012). Povsjakdenne zhyttja ukrajinsjkojho suspilstva u pershi pivojenni roky (1944-1947) [Everyday life of Ukrainian society in the first post-war years (1944-1947)]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serija: Istorija – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University Series History*. Vyp. 20. 131-136. [in Ukrainian].

Kravchenko, P. (2022). Kravchenko, P. (2022). Podilia Village in 1944: Social and Economic Situation. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serija: Istorija – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University Series History*. Vyp. 40. 103-115. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-40-103-115>

Melnychuk, O. & Melnychuk T. (2020). Povsjakdenne zhyttja kolghospnogho seljanstva Podillja u pivojennyj period (1944-1953) (na materialakh kolghospu «Chervonyj promin» s. Melnykivci) [Everyday life of the collective farm peasantry of Podillia in the post-war period (1944-1953) (based on the materials of the collective farm "Chervonny Promin" in the village of Melnykivtsi)]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serija: Istorija – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University Series History*. Vyp. 32. 52-63. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-32-52-63>

Статтю надіслано до редколегії 04.07.2023 р.
Статтю рекомендовано до друку 16.08.2023 р.